

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.

Пономарьова А. А.,

аспірантка кафедри кримінально-виконавчого
та кримінального права Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,

Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0009-0003-8309-7249

ПОТЕНЦІАЛ МОДЕЛІ «БАРНАХУС» У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ І УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

У статті проаналізовано основні нормативно-правові акти кримінально-виконавчого законодавства, що регулюють порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх засуджених. Зроблено висновок, що національне законодавство не відображає повною мірою специфіку режиму утримання в установах відбування покарань неповнолітніх засуджених. Наведено дані звітів моніторингової групи, що виявила певні недоліки за результатами відвідування установ покарань. Наголошено на доцільності інтеграції європейської моделі «Барнахус» у систему виконання покарань в Україні. Окреслено десять стандартів якості моделі «Барнахус» та надано пропозиції стосовно їх впровадження в діяльність органів і установ виконання покарань щодо неповнолітніх засуджених.

Ключові слова: виховна колонія, слідчий ізолятор, неповнолітній, засуджений, Барнахус, система виконання покарань, забезпечення найкращих інтересів дитини, права дитини.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, залишається однією з найактуальніших проблем у сфері кримінального правосуддя в Україні. Участь неповнолітніх у кримінальному процесі, зокрема в ролі підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, супроводжується серйозними ризиками повторної віктимізації, психологічної травматизації та соціального відчуження. Наявна система виконання покарань не завжди забезпе-

чує достатній рівень індивідуалізованого підходу до потреб неповнолітніх, особливо в аспектах психологічної підтримки, реабілітації та ресоціалізації.

На цьому тлі виникає потреба у впровадженні нових, більш гуманних і ефективних моделей роботи з неповнолітніми в системі правосуддя. Однією з таких моделей є «Барнахус», яка успішно функціонує в низці європейських країн і визнана кращою практикою у сфері захисту неповнолітніх у кримінальному процесі. Модель поєднує в собі елементи правової, медичної, соціальної та психологічної допомоги, орієнтуючись на міжвідомчу співпрацю та мінімізацію шкоди для неповнолітнього.

Попри позитивний міжнародний досвід, в Україні досі відсутня цілісна стратегія щодо імплементації моделі «Барнахус», зокрема в контексті установ виконання покарань. Це створює розрив між декларованими стандартами захисту прав неповнолітніх і реальними умовами перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі.

Імплементація цієї моделі в українську систему виконання покарань може стати потужним стимулом для формування більш гуманного та ефективного підходу до роботи з неповнолітніми засудженими, що відповідатиме міжнародним стандартам і сприятиме їхній подальшій успішній ресоціалізації в суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти теоретичних і практичних питань правового регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх знайшли відображення у працях таких дослідників, як Ю. В. Баулін, С. Я. Бурда, І. Г. Богатирьов, В. К. Гришук, М. Ю. Канібер, В. О. Меркулова, І. В. Приймак, О. Б. Пташинський, М. С. Пузирьов, Г. С. Резніченко, В. В. Стаднік, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников. Водночас, незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань у контексті сучасних умов реформування пенітенціарної системи України, майже не приділено належної уваги аналізу потенціалу моделі «Барнахус» для її інтеграції у систему органів та установ виконання покарань.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз правових та організаційних проблем виконання й відбування кримінальних покарань щодо неповнолітніх засуджених в Україні, а також до-

слідження потенціалу моделі «Барнахус» для її інтеграції у систему органів та установ виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України свідчить про наявність окремих спеціальних норм, які регулюють специфіку виконання покарань щодо неповнолітніх засуджених. Із загальної кількості 166 статей КВК України лише 16 статей присвячені безпосередньо питанням, що стосуються правового статусу, умов тримання, прав і обов’язків, а також механізмів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб цієї категорії. Така обмежена кількість нормативних приписів, присвячених регулюванню правовідносин з участю неповнолітніх засуджених, вказує на потребу в подальшому вдосконаленні й деталізації правового регулювання з метою забезпечення належного захисту прав та інтересів неповнолітніх у процесі виконання кримінальних покарань.

КВК України серед правових гарантій передбачає право неповнолітніх на конфіденційні юридичні консультації (ч. 2 ст. 8 КВК України), звільнення від обов’язку сплачувати витрати, пов’язані з виконанням судових рішень (абз. 2 ч. 1 ст. 13-1 КВК України), а також право на безоплатне здобуття середньої освіти (ст. 143 КВК України) тощо. У сфері умов утримання передбачено, що до засуджених неповнолітніх забороняється застосовувати гамівну сорочку, а також заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю, за винятком певних випадків (ч. 3 ст. 106 КВК України), обов’язкове роздільне тримання неповнолітніх і повнолітніх засуджених (ч. 2 ст. 88, ч. 1 ст. 92 КВК України). Щодо побутових умов законодавство передбачає створення спеціальних секторів для неповнолітніх у виправних колоніях мінімального та середнього рівнів безпеки (абз. 2 ч. 6 ст. 11 КВК України) з обов’язковим дотриманням норм харчування та матеріально-побутового забезпечення, визначених для цієї категорії засуджених [1].

На думку М. В. Романова, положення статті 143 КВК України не відображають повною мірою специфіку режиму утримання неповнолітніх у виховних колоніях. У цій статті перераховані лише окремі елементи режиму, які формально відрізняють виховні колонії від виправних, однак вони не розкривають суттє-

вих характеристик, що визначають цю різницю. Зважаючи на зміст зазначеної статті, складно зробити висновок про наявність виховної спрямованості процесу відбування покарання неповнолітніми [2, с. 227–228].

Механізми заохочення і відповідальності для неповнолітніх засуджених також регламентовані законодавством. Зокрема, передбачені як заходи заохочення (ст. 144 КВК України), що стосуються участі в культурно-видовищних та спортивних заходах, так і дисциплінарні стягнення (попередження, догана, сувора догана, скасування поліпшених умов тримання, поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу) (ст. 145 КВК України), які враховують вікові особливості розвитку та виховання.

Відповідно до статті 93 КВК України неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, повинні відбувати весь строк покарання, як правило, у виховній колонії, розташованій у межах адміністративно-територіальної одиниці їх постійного місця проживання до засудження. Такий підхід спрямований на забезпечення соціальної близькості, підтримання сімейних зв'язків і створення сприятливих умов для ресоціалізації. Проте на практиці ця норма залишається декларативною, оскільки в Україні функціонує лише одна виховна колонія – державна установа «Кременчуцька виховна колонія». Така ситуація суперечить не лише цілям національного законодавства, а й міжнародним стандартам у сфері захисту прав неповнолітніх, що вимагає перегляду підходів до організації виконання покарань для неповнолітніх в Україні.

Науковці С. Я. Бурда та І. В. Приймак вважають, що КВК України, а саме глава 21, регламентує особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі для засуджених жінок і неповнолітніх. Однак аналіз положень цієї глави, що стосуються неповнолітніх, свідчить про поверхневий характер їх правового регулювання. Особливості виконання та відбування покарання неповнолітніми фактично зводяться до формальних відмінностей (таких як можливість отримання більшої кількості посилок, передач і бандеролей). Науковці підкреслюють, що формальні послаблення свідчать про відсутність диференційовано-

го підходу, який би враховував вікові, психологічні та соціальні особливості розвитку неповнолітніх. Решта правовідносин, що виникають у процесі виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, регулюється загальними кримінально-виконавчими нормами, які здебільшого орієнтовані на дорослих засуджених і не відповідають сучасним міжнародним стандартам захисту прав неповнолітніх [3, с. 38].

Детальний порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань у виді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі регулюють Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 (далі – ПВР УВП) [4]. Проте детальний аналіз ПВР УВП показує, що вони, за винятком кількох теж формальних положень, майже орієнтовані на загальні положення для дорослих засуджених, що не забезпечує належного диференційованого підходу до роботи з підлітками. Зокрема, недостатньо врегульовані питання, пов'язані з індивідуалізацією виховної роботи, організацією психолого-педагогічної підтримки, а також забезпеченням емоційної стабільності та ментального здоров'я неповнолітніх. Крім того, дисциплінарні заходи, передбачені для неповнолітніх, часто дублюють ті, що застосовуються до дорослих, без урахування вікових особливостей розвитку та психологічних потреб цієї категорії засуджених. Це негативно впливає на процес ресоціалізації, ускладнюючи подальшу адаптацію після звільнення.

На підтвердження формальних відмінностей відбування покарань між повнолітніми та неповнолітніми засудженими, регламентованих національним кримінально-виконавчим законодавством, члени групи національного превентивного механізму за результатами відвідування державної установи «Кременчуцька виховна колонія» підготували відповідний звіт, що містить попередні зауваження, факти, виявлені під час відвідування.

Сучасна кримінально-виконавча служба не має достатніх ресурсів і мотивації для реалізації глибоких довгострокових програм виховання та ресоціалізації неповнолітніх засуджених, оскільки її діяльність значною мірою обмежена формальним

підходом. Процес виправлення зводиться до виконання формальних процедур, заповнення документації, організації трудової зайнятості та застосування дисциплінарних заходів, без належного акценту на соціально-педагогічній і психокорекційній роботі, яка має враховувати вікові особливості та рівень соціальної занедбаності неповнолітніх. Основною метою залишається забезпечення базових санітарно-гігієнічних умов і дисципліни, тоді як ефективна ресоціалізація відходить на другий план.

Таким чином, правозахисники, науковці та всі, хто захищає права неповнолітніх засуджених, наголошують на серйозних проблемах у стосунках між неповнолітніми засудженими, зокрема на напруженій атмосфері у виховних колоніях, де поширені агресія, неформальні ієрархії та деструктивні моделі поведінки. Таке середовище не лише не сприяє виправленню, а й формує антисуспільні установки, ускладнюючи процес соціалізації після звільнення. Натомість необхідно створювати умови для конструктивного діалогу, розвитку соціальних навичок та взаємної підтримки серед неповнолітніх.

З огляду на це правозахисники наполягають на необхідності глибоких реформ кримінально-виконавчої системи України, спрямованих на гуманізацію умов утримання неповнолітніх. Важливим кроком у цьому напрямі є впровадження європейських стандартів ресоціалізації, які передбачають створення безпечного середовища, що ґрунтується на повазі до гідності кожної особистості.

Реформування має охоплювати забезпечення психологічної підтримки, реалізацію програм соціальної адаптації та індивідуальних планів виховної роботи. Крім того, необхідно змінити саму систему управління виховними колоніями, змістивши акцент з контролю та репресивності на розвиток особистості, підтримку мотивації до змін та підготовку засуджених до повернення в суспільство.

У цьому контексті доцільно розглянути можливість інтеграції європейської моделі «Барнакус» у систему виконання покарань в Україні. Ця модель може сприяти підвищенню ефективності ресоціалізації неповнолітніх, забезпеченню їхніх прав і свобод, а також зниженню рівня рецидивної злочинності серед молоді.

Барнахус («будинок для дітей») – це простір, де працює багатопрофільна міжвідомча команда, до складу якої входять представники правоохоронних органів, системи кримінального судочинства, служб у справах дітей, а також фахівці з охорони здоров'я та психічного добробуту.

Головна мета стандартів якості «Барнахус» полягає у формуванні єдиної операційної та організаційної системи, що забезпечує комплексний підхід до розслідування злочинів проти дітей; підтримує практику, спрямовану на запобігання повторній травматизації дитини; гарантує дотримання прав дитини на захист, надання необхідної допомоги та доступ до правосуддя, орієнтованого на потреби та найкращі інтереси дитини.

Стандарти якості «Барнахусів» містять основні принципи, конкретні види діяльності та інституційні механізми, які забезпечують ефективні спільні дії, орієнтовані на дитину.

Модель «Барнахус» передбачає десять стандартів якості. Перший стандарт заснований на трьох ключових принципах, які визначають міждисциплінарну взаємодію в роботі за моделлю «Барнахус»: забезпечення того, щоб найкращі інтереси дитини були на першому місці в роботі та ухваленні рішень усіма суб'єктами; право дитини на вираження її поглядів та отримання інформації поважається й гарантується; уникнення невинуватених затримок. Другий стандарт передбачає забезпечення багатопрофільної та міжвідомчої співпраці в рамках моделі «Барнахус». Третій стандарт акцентує увагу на інклюзивності цільової групи моделі «Барнахус». Четвертий стандарт передбачає створення сприятливого для дітей середовища. П'ятий стандарт визначає необхідність міжвідомчого розгляду справ. Шостий стандарт регулює проведення судово-медичної співбесіди. Сьомий стандарт регулює проведення медичної експертизи. Восьмий стандарт визначає вимоги до терапії (комплексної соціальної, психологічної, правової, медичної допомоги). Дев'ятий стандарт регулює розбудову потенціалу та спільну підготовку персоналу з метою забезпечення кваліфікованих фахівців і високої якості послуг у «Барнахусі». Десятий стандарт визначає профілактичні заходи, зокрема обмін інформацією, підвищення обізнаності та формування зовнішньої компетентності.

Після аналізу зазначених стандартів якості моделі «Барнахус» можна дійти висновку, що всі вони є важливими для впровадження. Водночас окремі з них мають пріоритетне значення та потребують першочергової реалізації – принцип забезпечення найкращих інтересів дитини.

У національному законодавстві відсутнє чітке визначення принципу найкращих інтересів дитини, а також перелік елементів, що його конкретизують. У цьому контексті важливим орієнтиром є міжнародні стандарти, зокрема підходи Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав людини, які вже знайшли відображення в національній судовій практиці.

Певний підхід до визначення змісту принципу найкращих інтересів дитини можна простежити в практиці Європейського суду з прав людини. Суд сформулював дві ключові умови, які слід враховувати під час визначення основних інтересів дитини в кожному конкретному випадку. По-перше, найкращим інтересам дитини відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, за винятком ситуацій, коли сім'я є особливо непридатною або явно неблагополучною. По-друге, важливим є забезпечення розвитку дитини в безпечному, спокійному та стабільному середовищі, яке не є неблагополучним (п. 100 рішення у справі «Мамчур проти України»).

Верховний Суд підкреслив, що під час оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини для ухвалення рішення щодо застосування певної міри слід діяти за таким алгоритмом: враховуючи конкретні обставини справи, необхідно визначити складові оцінки найкращих інтересів дитини, наповнити їх змістом і встановити їхню значимість у співвідношенні з іншими елементами; при цьому слід дотримуватися правил, які забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права. Під час оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини потрібно брати до уваги такі базові елементи: (а) погляди дитини, (б) індивідуальність дитини, (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин, (г) піклування, захист і безпека дитини, (ґ) вразливе положення, (д) право дитини на здоров'я, (е) право дитини на освіту.

Окремо слід наголосити на положеннях Конвенції про права дитини 1989 року [5], що передбачають основні права дитини.

Зокрема, рівноправність дітей (стаття 2); неприпустимість будь-яких форм дискримінації (стаття 2); пріоритет інтересів дитини при вирішенні будь-якого питання, що стосується дітей, так званий принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 3); принцип забезпечення захисту і турботи про благополуччя дитини (стаття 5); право дитини висловлювати свою думку, викладати інформацію про свої проблеми (діти мають право бути почутими, статті 12–15); принцип збереження індивідуальності дитини (стаття 8); неприпустимість катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання (стаття 37 а).

Дієвим кроком з імплементації наведених вище принципів у кримінально-виконавче законодавство є їх закріплення як принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Зокрема, пропонуємо доповнити абзацом другим ст. 5 КВК України та викласти його в такій редакції: *«Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань неповнолітніми засудженими ґрунтуються на принципах забезпечення найкращих інтересів дитини, рівноправності, неприпустимості будь-яких форм дискримінації, забезпечення захисту і турботи про благополуччя, права дитини на вираження її поглядів та отримання інформації, збереження індивідуальності дитини, неприпустимості катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання, запобігання невиправданим затримкам».*

Висновки. Реформування кримінально-виконавчої системи потребує пріоритетного захисту прав неповнолітніх засуджених, які згідно з національними та міжнародними стандартами мають право на гідні умови перебування. Нині ці права часто порушуються через неналежне матеріальне забезпечення, обмеження в спілкуванні та відсутність належного соціально-психологічного супроводу. Саме тому необхідним є впровадження підходів, які забезпечують найкращі інтереси дитини у кримінально-виконавчій системі.

Ефективним напрямом удосконалення такої системи може стати впровадження принципів моделі «Барнахус», які передбачають комплексний та міждисциплінарний підхід до роботи

з дітьми. Досвід цієї моделі вказує на важливість створення безпечного середовища для неповнолітніх, забезпечення психологічної підтримки та ефективного міжвідомчого співробітництва. Таким чином, інтеграція цих принципів у діяльність органів і установ виконання покарань сприятиме не лише захисту прав засуджених дітей, а й забезпеченню їхнього гармонійного розвитку та соціальної реінтеграції.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Романов М. В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права / ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2015. 256 с.
3. Бурда С. Я., Приймак І. В. Виконання та відбування покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. Вип. 1. С. 36–41.
4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n323> (дата звернення: 07.02.2025).
5. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.02.2025).

Ponomaryova A.,

Postgraduate of the Department
of Criminal-Executive and Criminal Law of Educational
and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0003-8309-7249

THE POTENTIAL OF THE BARNAHUS MODEL IN THE ACTIVITIES OF PENAL AUTHORITIES AND INSTITUTIONS REGARDING JUVENILE OFFENDERS

The article analyzes the main regulatory legal acts of penal legislation governing the execution of sentences involving the deprivation of liberty for juveniles. It is noted that out of 166 articles of the Criminal Executive Code of

Ukraine, only 16 directly address the legal status and conditions of detention for juvenile offenders. These articles list only certain regime elements that formally distinguish juvenile educational colonies from correctional ones; however, they do not reveal the substantial characteristics that define this difference. It is concluded that national legislation does not fully reflect the specifics of the detention regime in institutions for juvenile offenders.

The article presents data from monitoring group reports, which identified certain shortcomings based on visits to correctional institutions. In particular, it was found that convicted juveniles, while being in certain sections of the institution, are unjustifiably held in conditions of strict isolation combined with restrictions not provided for by the established punishment regime. Additionally, the administration of these institutions violates requirements related to ensuring properly equipped spaces for storing personal belongings, fails to provide juveniles with seasonally appropriate clothing and footwear in full, and does not maintain the required temperature conditions in living quarters, among other issues.

The article emphasizes the necessity of integrating the European "Barnahus" model into Ukraine's penal system. It outlines the ten quality standards of the "Barnahus" model and separately examines the principle of ensuring the best interests of the child. The practice of the Supreme Court regarding the content of this principle is analyzed, with particular attention given to children's rights as outlined in the Convention on the Rights of the Child, which may serve as fundamental principles for the functioning of the juvenile penal system. Finally, the article provides recommendations for implementing these principles in the activities of penal institutions and authorities concerning juvenile offenders.

Key words: *correctional colony, pre-trial detention center, juvenile, convict, Barnahus, penal system, ensuring the best interests of the child, children's rights.*

References

1. Ukraine (2003), *The Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Romanov, M. V. (2015), *Lecture Notes on Criminal Executive Law*, Kharkiv.
3. Burda, S. Ya. and Pryimak, I. V. (2023), "Execution and Serving of Sentences in the Form of Imprisonment by Juveniles: Criminal Law and Criminal Executive Aspects", *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Law*, Iss. 1, pp. 36–41.
4. Ukraine (2018), *On the Approval of the Internal Regulations of Penal Institutions* : Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n323> (accessed 07.02.2025).
5. United States of America (1989), *Convention on the Rights of the Child* : Declaration of the United Nations General Assembly, New York.